

ТҮРКИЯНЫҢ БАЛҚАН САЯСАТЫНА ШОЛУ

Балқан сөзі географиялық және саяси ұғым ретінде алғаш рет Османлы тарапынан қолданылған және ормандар мен таулардан тұратын тік жер ретінде анықталады. Балқан шекаралары туралы әр түрлі пікірлер болғанымен, жалпы қабылданған пікір бойынша, Албания, Босния және Герцеговина, Косово, Сербия, Қаратау, Македония, Болгария, Румыния, Грекия және Түркияның Фракия аймағын қамти отырып 1 миллион км² түбегтен тұрады.

Ежелгі Грекия, Рим, Византия және Османлы сияқты төрт ұлы империялар мен өркениеттердің бесігі және шекаралас өңірі болған Балқан, бүгінгі күнге дейін барлық құрылыстар үшін маңызды қиылыс болып табылады. Бұл тарихи өткен күндер Балқандағы әлеуметтік, мәдени және сәулеттік аспектілері бойынша көп қабатты құрылымның пайда болуына себепкер болды. XIV ғасырдың екінші жартысына сәйкес келетін Османлылардың Балқандағы бар болуы XVII ғасырдың соңына дейін кеңейе берді. 20 ғасырдың басына дейін аймақтың үстем күші болған Османлы мемлекеті өзінің қоныстандыру және бітімгершілік саясатымен аймақта бейбітшіліктің орнауы мен дамуына ерекше мән берді.

Саяси және географиялық тұрғыдан Түрік сыртқы саясатында басымды орын алған Балқан Түркия үшін тарихи және мәдени жағынан маңызды аймақ болып табылады. Бұл зерттеу қырғи-қабақ соғыстан кейінгі кезеңге бағытталғанымен, Османлыдан кейінгі Түркияның Балқан саясаты негізінен үш кезеңде зерттелді. Олардың біріншісі 1923-1947 жылдарды қамтитын кейбір аспектілерін белсенді деп анықтауға болса да, Лозан келісімінен қалған мәселелерді шешуде мүмкіндіктер мен қабілеттіліктің шектеулі болған екі соғыс арасындағы кезең. Екінші мерзім, НАТО-ның адал мүшесі ретінде Түркияның Балқандағы және осы өңірдегі түрік және мұсылман азшылықтарға қарсы тәуелсіз саясатын көрсете алмаған қырғи қабақ соғыс кезеңі. Үшінші кезеңді қырғи қабақ соғыстан кейінгі кезең деп анықтауға болады. Саяси және экономикалық ортаны, мерзімді қиындықтар мен сыртқы саясаттағы жаңа құралдарды ескере отырып, қырғи қабақ соғыстан кейінгі кезеңді 2000 жылға дейінгі және 2000 жылдан кейінгі екі жеке кезеңде де қарастыруға болады.

1990-шы жылдардың басына сәйкес келетін бірінші кезең, бір ғасырға жуық ұзақ уақыттан кейін Түркияның саяси, экономикалық және стратегиялық тұрғыдан дайындықсыз Балқанға қайта келген кезеңі болып табылады. Босниядағы азаматтық соғыс мәжбүр еткен жағдайларда Түркияның 8-ші президенті Тургут Өзалдың көшбасшы болған бұл кезеңде, бүкіл қиындықтарға қарамастан Түркияның саяси, әскери және экономикалық тұрғыдан Балқандағы ықпалының сезіле бастаған кезеңі болып саналады. Кейінгі жылдары әсіресе Босния мен Герцеговинадағы дамулармен қатар, Түркияның аймақтағы гуманитарлық және даму үшін жасалған жоғары деңгейдегі сапарлар мен саяси пікірталастардың айтарлықтай өсуі

байқалды. Бұған параллель, аймақ елдерімен экономикалық және сауда қатынастары ұлғайды. Алайда Дейтон келісімімен (1995 ж.) Босния мен Герцеговинада келісімге келгеннен және НАТО арқылы Косово дағдарысы (1999 ж.) шешілгеннен кейінгі кезеңде Түркия Балқан саясатына деген қызығушылығын жоғалтты. Екінші кезең - 1990 жылдарда саяси және экономикалық дағдарыстардан кейін қазіргі президент Режеп Тайып Ердоғанның басшылығымен АҚ партиясы жалғыз билік жүргізген 2002 жылдан кейінгі кезең. «Кәсіпкерлік және гуманитарлық» сыртқы саяси көзқарасының алдыңғы қатарға шығарылған бұл кезеңді Балқан елдерімен қатынастардағы жаңа бетбұрыс ретінде анықтауға болады. 2000 жылға дейінгі кезеңмен салыстырғанда, бүкіл аймақтағы барлық субектілер мен тараптарды қамтитын Балқан саясаты үздіксіз жоғары деңгейдегі саяси диалог, аймақтық бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету, экономикалық интеграция және аймақтағы көпэтносты, көпконфессиялы және көп мәдениетті құрылымды қорғау сияқты негізгі қағидалар шеңберінде қалыптасты деп айта аламыз. Осы қағидалардан басқа, Түркия өзінің өңірлік саясатында ескеруі тиіс кейбір маңызды факторлардың бар екенін атап өткен жөн. Оның біріншісі, алты ғасырға созылған ортақ тарих. Екіншісі - біріншісіне қатысты адам факторы. Аймақтың ұзақ уақыт бойынша Османлы қол астында болғанының нәтижесінде, Балқан елдерінің барлығында қандас және туыстас қауымдастықтар бар болса, осыған сәйкес, өңірден әр түрлі кезеңде қоныс аударудың нәтижесінде Түркияда Балқан тектес түрік азаматтары көп. Тағы бір фактор - аймақтың Түркия үшін географиялық маңызы. Осы факторлардың барлығы Түркияның Балқан елдерімен қарым-қатынасына әсер ету мүмкіндігіне ие. Аймақпен ұзақ әрі терең тарихи және мәдени байланыстары болған Түркия адамдық фактор тұрғысынан Босния мен Герцеговинаның азаматтық соғысы мен Косово дағдарысының жақыннан сезінді. Осы себептен, аймақтық бейбітшілік пен тұрақтылықты орнату барысында ол Косово күштері (KFOR), Еуропалық Одақ күштері (EUFOR) және Еуропалық Одақтың Зандылығы Миссиясы (EULEX) сияқты халықаралық бейбітшілік миссияларында өз орнын алды. Сонымен қатар Түркия, негізін қалаушысы болған Оңтүстік-Шығыс Еуропа ынтымақтастығы үдерісіне белсенді түрде ықпал ете отырып, аймақтағы елдерге еуро-атлантикалық құрылымдарға интеграциялық үдерісті ынталандырады. Екі жақты қарым-қатынастардан басқа, 2009 жылы Түркияның бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайту жөніндегі бастамасы бойынша Түркия-Босния және Герцеговина-Сербия үшін жаңа қосынды дипломатиялық кеңесі құрылды.

Балқан елдерімен сауда-экономикалық қатынасты қарастыратын болсақ, 2000 жылдардың екінші жартысынан бастап Балқан елдерімен сауда-экономикалық ынтымақтастықтың негізі, әсіресе еркін сауда келісімдері және визадан босату тәжірибесі жағынан нығайтуды деп айтуға болады. Осы

уағдаластықтардан басқа, 1990-шы жылдары Болгария, Румыния және Солтүстік Македониямен бірлескен екіжақты кеңестердің үдерісі аймақтың басқа елдерімен жалғасты. 2002 жылы 3,6 миллиард долларды құраған сыртқы сауда көлемі, 2019 жылы 19 миллиард доллардан асты. Осыған ұқсас, Түркияның өңірге тікелей инвестициялары көлік, энергетика, телекоммуникация және инфрақұрылым сияқты салаларда өсті. ЕО-дан тыс, Түркия Албания мен Македонияда ең көп инвестиция салған екінші мемлекет.

Түркияның Балқан саясатының қоғамдық дипломатия қызметінде Түрік кооперациясы және үйлестіру агенттігі (ТІКА), Шетелдегі түріктер және туыстас қауымдастығы (ҮТБ), Юнус Эмре институты және Маариф қоры сияқты институттар ерекше орын алады. Аймақтағы алғашқы кеңесін 1996 жылы Тиранда ашқан ТІКА, Греция мен Болгариядан басқа барлық Балқан елдерінде үйлестіру кеңселерін ашты. Техникалық инфрақұрылымды дамыту, институционалдық әлеуетті арттыру және гуманитарлық көмек сияқты көптеген жобаларға қолдау көрсете отырып, ТІКА 2019 жылы Балқан елдеріне жұмсаған қаражаты 100 миллион лираға (12,8 миллион доллар) жетті. 2010 жылы құрылған Шетелдегі түріктер және туыстас қауымдастығы, достас және бауырлас елдерде білім, мәдениет және қоғамдық дипломатиясы сияқты салалардағы қызметті жүзеге асырады. ҮТБ, әсіресе Түркия стипендиясы бағдарламасымен қатар, академиялық және ғылыми зерттеулер, білім беру және мәдени ұтқырлық бағдарламалары арқылы Түркияның Балқан саясатында маңызды орынға ие.

Мәдени дипломатия аясында Юнус Эмре институты Түркияның Балқан саясатындағы маңызды институттардың бірі болып табылады. 2007 жылы негізі қаланған институт қысқа мерзімде Албания, Босния және Герцеговина, Қаратау, Косово, Македония, Сербия және Румынияда кеңселерін аша отырып, түрік тілін дамытудан басқа мәдениет және өнер саласында да Түркияны таныстыруда ықпал етуде. 2016 жылы негізі қаланған және 42 елде мектептен бұрын және университетке дейінгі білім беру мекемелеріне ие болған Түркияның Маариф қоры Албания, Босния және Герцеговина, Косово, Македония және Румынияда Түркияның халықаралық білім беруде Балқанға жол ашты.

Нәтижесінде ұзақ уақытқа созылған тарихи және мәдени байланыстарымен Балқан әрқашан географиялық, саяси, экономикалық және адамдық тұрғысынан түрік сыртқы саясатының басым аймағы болды. Аймақтық қатығыстар, азаматтық соғыс пен дағдарыс жағдайында 90-шы жылдардың басында аймақтағы саясатқа тез араласқан Түркия аймақтық бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету үдерісінде белсенді рөл атқарды. 90-шы жылдардың аяғында ішкі саяси ортаға байланысты Түркияның сыртқы саяси бағыты жоғалса да, дегенмен 2000 жылдан кейін жаңа мекемелер мен ұйымдардың ашылуы арқылы Түркия мен Балқан елдері арасындағы екіжақты, көпжақты және аймақтық ынтымақтастықтың үдерістері артты.

Жазушы: Суат Бейлур,

Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан

Саясат, сыртқы қатынастар және қауіпсіздік

- Өзбекстан Сыртқы істер министрі Жейхун Байрамов ирандық әріптесі Мұхаммед Жавад Зарифпен бейнеконференция өткізді. Тараптар екіжақты экономикалық ынтымақтастық, Араз өзені мен Солтүстік-Оңтүстік халықаралық көлік дәлізі бойынша бірлескен жобаларды талқылады. Министр Байрамов Иранға Өзбекстанның аумақтық тұтастығы мен егемендігін қолдағаны үшін алғыс білдірсе, ал Жавад Зариф Иранның қақтығысты шешуде әрдайым дайын екенін мәлімдеді (News.az, 25.11.2020).
- Ресей мен Түркия президенттері Владимир Путин мен Режеп Тайып Ердоған телефон арқылы сөйлесті. Тараптар Таулы Карабақта атысты тоқтатуды бақылау орталығын құруға және Ресей мен Өзбекстан президенттері мен Армения премьер-министрінің бірлескен декларациясында жасалған келісімдердің орындалуына қатысты мәселелерді талқылады. Түркия бірлескен орталықтың өңірдегі тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін қысқа мерзімде жұмыс істеуін күтеді (ТАСС, 11.25.2020).
- «Орталық Азия-Корея Республикасы» ынтымақтастық форумына Орталық Азия елдері мен Оңтүстік Кореяның сыртқы істер министрлері қатысты. Форумда сыртқы істер министрлері денсаулық сақтау, қашықтықтан білім беру, стандарттау және қоршаған орта саласындағы ынтымақтастық мәселелерін талқылады. Форумның сессиялары арасында іскерлік кеңестің бірінші отырысы Орталық Азияның Сауда-өнеркәсіп палаталары мен Кореяның халықаралық сауда қауымдастығының (KITA) қатысуымен онлайн режимде өтті (KazAkkпарат, 25.11.2020).
- Түрікменстан Сыртқы істер министрінің орынбасары Вена Гажиев Ресей Федерациясы президентінің Ауғанстандағы арнайы өкілі Замир Кабуловпен онлайн кездесу өткізіп, көрші Ауғанстанда бейбітшілік пен тұрақтылықты орнату жөніндегі бейбіт келіссөздер үдерісін талқылады. Кездесу барысында тараптар Ауғанстанға көмек көрсету мәселелері бойынша пікір алмасып, өз үкіметтерінің елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына көмектесуге бейілділігін білдірді. Тараптар сонымен қатар аймақтағы қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін ынтымақтастықты жалғастыру маңызды екенін мәлімдеді (Centralasia.news, 28.11.2020).
- Түркия, Грузия қорғаныс күштерінің әскери-инженерлік және логистикалық әлеуетін дамыту үшін 12 дана брондалған әмбебап экскаватор мен 35 дана BMC Neocity үлгісіндегі автобус сыйға тартты. Материалдық-техникалық құралдарды беруге арналған ресми рәсімге Түркияның Грузиядағы елшісі Фатма Жерен Язган мен Грузияның Қорғаныс министрі Иракли Гарибашвили қатысты. Брондалған экскаваторлар мен көлік құралдарын жеткізу Грузия мен Түркия Республикасы арасындағы екіжақты ынтымақтастық шеңберінде жүзеге асырылды (27.11.2020).
- Қазақстан Сыртқы істер министрінің орынбасары Ержан Ашықбаев Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Даму бағдарламасының (БҰҰДБ) Орталық Азиядағы зорлық-зомбылық экстремизмінің алдын алу жөніндегі жобасының нәтижелері бойынша жоғары деңгейдегі онлайн кездесуге қатысты. Сыртқы істер министрінің орынбасары БҰҰ-ның Орталық Азиядағы терроризмге қарсы жаһандық стратегиясын қолдау жөніндегі міндеттемесін қайтадай отырып, терроризмнен азат әлем үшін Әдеп кодексі қолдаудың маңыздылығын атап өтті. Сыртқы істер министрінің орынбасары Ашықбаев БҰҰ агенттіктері және басқа халықаралық серіктестермен осы саладағы ынтымақтастықты нығайтуға шақырды (Astanatimes.com, 27.11.2020).

Экономика, қаржы және энергия

- Қазақстан үкіметі эпидемияның экономикаға теріс әсерін азайту және тұрақты экономикалық орта құру үшін 1,5 миллиард еуро (1,78 миллиард доллар) қарыз алады. Қаржы министрі Ерұлан Жұмабаев халықаралық қаржы институттарынан екі несиені алынады деп мәлімдеді. Осы несиелердің 908 миллион еурасын (1,07 миллиард доллар) Азия даму банкі бөлсе, ал 660 миллион еуродан (784 миллион доллар) астамын Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі бөлетін болады (Kazakh TV, 24.11.2020).
- Ресейдің Есеп палатасының төрағасы Алексей Кудрин Ресей экономикасының 2020 жылы 4,5%-ға қысқаратынын мәлімдеді. Бұл болжам бұрын ресми ақпарат көздерінде 3,9% деп жарияланған болатын. Кудрин, Еуропаның экономикасы 8-9%-ға, ал Ұлыбританияның экономикасы 11%-ға қысқарады деп мәлімдеді. Кудрин соңғы бес жылда 10%-ға төмендеген өмір сүру деңгейі екінші және үшінші тоқсандарда сәйкесінше 8% және 4,5% төмендеуін жалғастыратынын атап өтті (ТАСС, 28.11.2020).
- Беларусь пен Қазақстан Іскерлік кеңестері екі елдің Төтенше және Өкілетті Елшілері Павел Утюпин мен Аскар Бейсенбаевтың қатысуымен онлайн сессия өткізді. Утюпин 2020 жылдың алғашқы тоғыз айында елдер арасындағы жалпы тауар айналымы 666 миллион долларға жетіп, өткен жылдың сәйкес кезеңіндегі сауданың 98% құрағанын хабарлады. Бейсенбаев эпидемия саудаға әсер еткенін, сондықтан бұл соманың 2019 жылы 1 миллиард долларға тең болғанын мәлімдеді (БелТА, 24.11.2020).
- Қырғызстан премьер-министрінің орынбасары Артем Новиков парламент отырысы кезінде үкімет, бағаның көтерілуін шектеу мақсатында министрлікте және басқа да мемлекеттік мекемелерде тауарлар бағасына қатысты құқықтық нормаларды енгізу мәселесін талқылады деп мәлімдеді. Сондай-ақ, ол үкіметтің тауарлардың 14 түрін экспорттауға тыйым салғанын айтып өтті. Новиков, кәсіпкерлер мен ірі импорттаушылар бағаны өз бетімен ұстай алатын болса үкіметтің бұл жобаны жүзеге асырмайтындығын ескертті (24.kg, 25.11.2020).
- Өзбекстан, 2020-2024 жылдар аралығында әр түрлі аймақтардағы 300-ден астам ауылдың негізгі әлеуметтік инфрақұрылымдық сапасын арттыру үшін қаржыландыру мақсатында «Ауылдық инфрақұрылымды дамыту» жобасын іске асыруды бастады. Жобаны іске асыру үшін Халықаралық даму және қаржы институттары қолдау көрсетуде. Атап айтқанда, Дүниежүзілік банк 100 миллион доллар, Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі 82 миллион доллар қолдау көрсетті. Сондай-ақ, Өзбекстан Үкіметі қарастырылып жатқан жоба үшін бюджеттен 1,6 миллион доллар қаржы бөлді (Uzdaily, 25.11.2020).
- 2020 жылдың алғашқы тоғыз айында Украина Оңтүстік Кореяға 327 миллион долларлық өнім экспорттаған болса, оның импорты 342 миллион долларға жетті. Алайда, Оңтүстік Корея республикасындағы Украина елшілігі украиналық экспорттың 20% өсетінін болжайды, бұл теріс сауда балансын теңестіретін болады. Оңтүстік Корея нарығының негізгі астық жеткізушілерінің бірі ретінде Украинаның осы елдегі экспорттың жалпы көлеміндегі үлесі соңғы үш жылда 53,6%-дан 85,9%-ға дейін өсті (Укринформ, 25.11.2020).

Қоғам және мәдениет

- Түркияның TRT Avaz каналы Моңғолиядағы 1300 жылдық Білге Тонкөк жазбалары туралы деректі фильм дайындады. Жазбаларда Гөктүрік дәуіріндегі Орталық Азиядағы түріктердің соғыс стратегиялары және Тонкөктің Түрік мемлекеті үшін берген күресі жайлы тарихи оқиғалар туралы құнды мәліметтер берілген. Түркияның ұсынысы бойынша Тонкөк жазба ескерткішінің 1300 жыл мерейтойына орай жазба ескерткіші ЮНЕСКО-ның 2020-2021 жылдарға арналған ұсыныстар тізіміне енгізілді (Aa.com.tr, 11.25.2020).
- COVID-19 пандемиясына қарсы бірлескен іс-шара аясында Қазақстан 16 тонна гуманитарлық көмектің Қырғызстанға жіберді. Көмектің бастамашысы Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев болды. Бауырлас қырғыз халқына гуманитарлық көмек ретінде Қазақстанда шығарылған 400 медициналық желдеткіш пен 2 миллион медициналық маска жіберілді. Эпидемия басталғаннан бері Қазақстан Тәжікстанға, Ауғанстанға және Өзбекстанға гуманитарлық көмек көрсетті (Astanatimes.com, 27.11.2020).
- «Түркі әлемінің мәдени астаналарын» қамтитын Халықаралық Түрік мәдениеті ұйымының (ТҮРКСОЙ) фотокөрмесінің ашылуы Трабзонда өтті. Көрменің ашылуына ТҮРКСОЙ Бас хатшысы Дүйсен Қасейнов, Трабзон қаласының әкімі Исмаил Устаоглу және Трабзон қаласының мэрі Мұрат Зорлуоглу қатысты. Түркі әлемінің мәдени астаналарының фотосуреттері қойылған көрме алғаш рет 2012 жылы ашылған болатын (Turksoy.org, 24.11.2020).
- Өзбекстанның Грузиядағы елшісі Файк Гулиев Грузияның Білім, ғылым, мәдениет және спорт министрі Михаил Ченкелмен кездесті. Тараптар мәдениет және спорт саласындағы ынтымақтастықты нығайтудың маңыздылығын атап өтіп, екі Кавказ мемлекеті арасындағы гуманитарлық ынтымақтастықты кеңейту мәселелерін талқылады. Министр Ченкел Грузия мен Өзбекстан бірлесіп жүзеге асырған жобаларға ризашылығын білдірді (Azerbaijan24.com, 27.11.2020).
- БҰҰ Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының есебі бойынша Орталық Азия әлемде су тапшылығы өте жоғары аймақтар қатарына кіреді. Орталық Азиядағы әрбір бесінші адам су тапшылығы өте жоғары ауылшаруашылық аймақтарында тұрады. Жыл сайынғы суды шығаруда жан басына шаққанда 5,333 м3-пен Орталық Азияда бірінші орында Түрікменстан, одан кейін 2,345м3-пен Қазақстан, 2,295 м3-пен Өзбекстан, 1,989 м3-пен Қырғызстан және 1,895 м3-пен Тәжікстан келеді (Asiaplustj.info, 27.04.2020).
- Тәуелсіз мемлекеттер достастығының мәдени астанасын Шымкенттен Душанбе қаласына көшіруге арналған ресми рәсім онлайн режимде өтті. Іс-шараға Шымкент қаласының әкімі Мұрат Әйтенов пен Тәжікстанның бас консулы Баходур Назир қатысты. Қаланың жаңа мәртебесі 2021 жылы «Тәуелсіз мемлекеттер достастығының мәдени астанасы Душанбе» бағдарламасы аясында ұйымдастырылатын бірқатар іс-шараларды қамтиды (Centralasia.news, 25.11.2020).